

МИХАЙЛО ВОЗНЯК — ДОСЛІДНИК ДАВНЬОУКРАЇНСЬКИХ ПСАЛЬМІВ І КАНТІВ

Юрій МЕДВЕДИК

З-поміж провідних дослідників українських духовних кантів і псалмів особливо слід відзначити академіка Михайла Возняка (1881-1954). Його численні праці з питань дослідження духовної музично-поетичної лірики барокової доби становлять значну наукову цінність і сьогодні. Вони не втратили свого значення ні з погляду загальноісторичного, ні з культурологічно-концептуального. І це передусім завдяки тому, що в основу його наукового пошуку було покладено принцип комплексного джерелознавчого підходу до вивчення предмета дослідження. Саме такий напрямок, що вимагає копійки довготривалої архівно-пошукової праці, дозволив М.Возняку поступово вибудувати у своїх працях правдиву, цілісну візію жанру. Слід сказати, що у цій справі вчений був не самотній. Ще Михайло Грушевський та Іван Франко вперше чітко поставили питання про кінцевість всебічних студій української барокової духовної лірики та “Богогласника” (Почаїв, 1790-1791). Саме М.Грушевський та І.Франко, які фактично накреслили магістральні напрямки досліджень жанру, а згодом Володимир Перетц, Володимир Гнатюк, Юліан Яворський та деякі інші вчені й закладали підвалини для всебічного вивчення духовнокантової творчості. Їх наукова думка у той час передусім скеровувалася на археографічне опрацювання рукописних та стародруківаних пам’яток, що донесли до нашого часу музично-поетичні тексти кантів. Але “... вся ота література — розкидана, — з прикрістю наголошував тоді М.Возняк, — в значній частині ще загребана в рукописах, где ще спеціального збирача та дослідника”¹. Водночас ті рукописи, що не потрапили до бібліотек та архівів тоді залишалися напризволяще. Чимало таких “необлікованих” пам’яток із різних причин, інколи навіть на очах у дослідників безповоротно втрачалося². А тому цілком виправданим був заклик вченого до науковців та громадськості, коли він писав, що “... на співаники XVIII ст. звернено пізно увагу з українського боку, наслідком чого, певно, не одно пропало...”, — а тому потрібно “... зберегти по наших бібліотеках те, чого ще не згриз зуб часу”³.

Як уже мовилось, головню у джерелознавчому руслі провадив свої наукові пошуки на “полі української духовної вірші” М.Возняк. Вважаючи за крайню необхідність розшукати, зберегти та опублікувати рукописні збірники кантів, він об’єктивно оцінюючи наукові здобутки своїх попередників, зумів звести весь напрацьований ними матеріал до спільного знаменника і уже на тій основі, значно поглибивши реальний стан студіювання духовно-кантової спадщини, витворив свою методикю дослідження жанру, основоположні засади якої заслуговують на всляку увагу та практичне використання й сьогодні.

Вже одну з ранніх його розвідок, присвячених жанрові, можна вважати своєрідною квінтесенцією пропонованої, а потім активно використовуваної упродовж багатьох років методики джерелознавчого опрацювання рукописних збірок духовних кантів та їх репертуару. Йдеться про працю, що має вельми промовисту назву: “З культурного життя України XVII-XVIII ст.”. Знаходимо тут необхідний узагальнюючий літературознавчий екскурс, що доречно поєднується з посиланнями на репертуар раритетних видань XVIII ст., які містять тексти українських духовних кантів, та на репертуар одного з найцінніших рукописних збірок середини того ж століття, одну з частин якого переписав священник та автор духовних і світських кантів Іван Пашковський з Тернопілля⁴. Опубліковано тут й підготовлений вченим хронологічний покажчик ймовірного часу створення 105 богогласникових кантів. Останній, так би мовити, третій розділ становлять вперше надруковані ним тексти світських кантів за матеріалами збірника І.Пашковського, до речі, одного з авторів “Богогласника”.

Цей співаник, що надійшов у 1910 р. до фондів бібліотеки Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові, вагомо прислужився у справі вивчення історії “Богогласника” і українського піснярства тієї доби загалом. Як кожна рукописна пам’ятка, що була створена перед виходом у світ почаївської антології, вона цікавить дослідників з-поміж іншого з пог-

ляду студіювання редакторської праці почаївських укладачів, з'ясування приблизного часу створення деяких кантів, встановлення авторства тощо. Усі ці завдання й ставив перед собою М.Возняк і почасти їх успішно реалізовано. Чого вартий тільки хронологічний покажчик чи розшифрування акровіршів за записами співаника Пашковського. Заслуговує на увагу й інший висновок вченого. Порівнюючи рукопис із Тернопільщини зі співаником 70-х років XVIII ст., переписаним іншим богогласниковим автором Дмитром Левковським⁵, репертуар якого теж містить чимало акровіршів творців духовних кантів, М.Возняк зробив у цілому слушний висновок про те, що автори, чий "акростихові вірші подибуємо в співаніку Пашковського, не жили вже в часі редагування "Богогласника", а тому така ситуація "... осмілила редакторів pozwoliти собі на більші і менші зміни в текстах їх пісень, хоча нарушити самих акровіршів не важилися, ні акровіршів Бардинського, ні Вольського, ні Гещицького, ні Мастиборського, ні Моравського"⁶.

Завдяки скрупульозній реконструкції пошкоджених акровіршів поетичних текстів духовних кантів, М.Возняку вдалося суттєво поповнити перелік імен та прізвищ їх авторів. Внаслідок цього у його фундаментальній три томній праці, що з великою скромністю автором визначено як "Матеріали до історії української пісні і вірші", міститься інформація майже про сотню творців кантів, чимало персоналій яких введено до наукового обігу саме М.Возняком. У ряді випадків йому пощастило тією чи іншою мірою розширити автобіографічні довідки про окремих авторів або ж, навпаки, доводилося виступати зі спростуваннями. Приміром, ще з часу появи розвідки Н.Мировича про "Богогласник"⁷, яку М.Возняк хоча й вважав "перестарілою"⁸, але разом з тим "багатою змістом і добутими даними"⁹, вкорінилася малопереконлива думка про те, що у антології начебто надруковано канти езуїтів Івана Моравського та Івана Вольського¹⁰, які померли відповідно у 1710 та 1729 роках. "Однаке говорити про їх тежсамість з авторами богогласникових пісень нема ніяких даних. Зрештою, — зазначає далі М.Возняк, — вірші з акростихами обох сих віршописців появляються незмірно пізно (в найстарших співаніках їх нема), а польські джерела не говорять нічого про їх віршову діяльність"¹¹.

Подібного погляду дотримувався й інший визначний дослідник української духовної барокової лірики Василь Щурат¹².

Як представник літературознавчої школи, що серед іншого надавала пріоритетного значення джерелознавству та публікуванню виявлених текстів, М.Возняк зарекомендував себе одним із провідних дослідників у цьому напрямку діяльності. Ним виявлено та практично повністю опрацьовано кілька десятків рукописних та друківаних співаніків XVIII-XIX ст. з різноманітних львівських бібліотечних та архівних фондів. Доводиться лише пожалкувати з того приводу, що в цих джерелознавчих працях нічого не мовиться про наявні у двох почаївських пісенниках (відповідно 70-х років XVIII ст. та 1806 року) нотних одноголосих текстів духовних кантів, які не увійшли до "Богогласника" та його перевидань XIX ст. у видавництвах Почаєва, Львова, Києва та поза межами України (Санкт-Петербург, Гродно).

Зібраний багатий архівний та бібліографічний матеріал дозволив М.Возняку вперше серед сучасних йому вчених приступити до розгляду історії створення більшості богогласникових кантів, щоб "... приблизити сим робом можливість одноцільної монографії про так важну пам'ятку нашої старої літератури"¹³. В міру можливого він із поставленим завданням, хоча далеко не у повній мірі, впорався рівно настільки, наскільки це дозволяли йому зробити наявні у нього текстові джерела.

Заслуговує на увагу ще один висновок М.Возняка. Добре орієнтуючись у духовно-кантовому репертуарі, вчений недвозначно заявляв, що "вплив на православну Україну" почаївська антологія мала тому, що канти творилися й пропагувалися не тільки у середовищі греко-католиків, але й у православному. А вже на цьому, так би мовити, загальноукраїнському тлі "... дуже багато українських набожних пісень здобули собі поширення на Білоруси й Московщині"¹⁴. Він тим самим намагався підкреслити всеукраїнську значущість "Богогласника", його міжконфесійний статус. Наявність у ньому кантів видатних діячів православ'я — Єпіфанія Славинецького, Дмитра Туптала, Георгія Кониського та інших — цьому підтвердження.

Починаючи з 20-х років нашого століття, літературознавчі та музикознавчі студії над духовними кантами та "Богогласником"

суттєво уповільнюються, а з середини 30-х практично припиняються на досить довгий час. Серед небагатьох, хто у ті півтора десятка літ продовжував свої дослідження жанру, був М.Возняк.

До числа його найбільш помітних праць того періоду треба віднести джерелознавче дослідження нотованого співаника початку ХІХ ст. з Волині¹⁵. Цей збірник, основу якого становлять виписки музично-поетичних текстів із “Богогласника” та “пісень благоговійних” (Почаїв, 1806), є усі підстави розглядати і як документ нової, спричиненої черговим поділом Польщі, соціокультурної парадигми, позаяк рукопис містить не тільки традиційний українськомовний та почасти польський репертуар, але й окремі зразки російського фольклору.

Так сталося, що за згаданий період найбільш плідно вивчалася кантова культура Закарпаття, Лемківщини та суміжних з ними регіонів. Тому певним винятком у цьому етнорегіонально скерованому науковому зацікавленні була поява джерелознавчого дослідження уже згаданого волинського співаника та невеличкої розвідки Ярослава Гординського про галицький рукопис¹⁶. Мав, напевно, М.Возняк ще й намір підготувати до друку розвідку про закарпатський рукописний збірник кінця ХVІІІ ст., який належав “Руському Національному музеєві” в Ужгороді¹⁷. Та, окрім надрукованих Іваном Панькевичем восьми кантів світського змісту, ніяких інших текстів цього рукопису не було опубліковано¹⁸.

Значний внесок зробив вчений не тільки у вивчення українських рукописних духовнокантових пам'яток, але й чималою мірою прислужився до поглиблення наших знань про стан видавничої діяльності, що мала на меті популяризувати серед народу музично-поетичні тексти української барокової духовної лірики. Не обходив він своєю увагою і тих українських духовних кантів, що з'являлися латинкою у польських друкованих виданнях ХVІІІ ст. Ці стародруки, опубліковані у видавництвах Львова, Перемишля, Кракова, Варшави, Супрасля, Почаєва, Бердичева, сьогодні з великими труднощами можна розшукати у відповідних інституціях. Втім, стосовно його деяких бібліографічних знахідок, сьогодні маємо певні застереження. Наприклад, на думку М.Возняка, у Супраслі 1772 року вийшла книга під назвою “Wzory Doskonatości Panieńskich-

eu...”, що містить з-поміж іншого тексти українських та білоруських духовних кантів друкованих латинкою¹⁹. Та, як свідчить нещодавно надрукований у Варшаві Каталог супраських стародруків, видання під такою назвою у знаменитому греко-католицькому видавництві не з'являлося²⁰. Однак, гадаємо, принаймні у цьому питанні ще передчасно ставити крапку.

Хочеться звернути увагу ще на один стародрук ХVІІІ ст., про який М.Возняк згадував у своїх працях “З культурного життя...” та “Матеріалах...”. На його думку, це видання було відсутнє у львівських бібліотеках на початку ХХ століття. Мова йде про збірник, що має типово барокову довгеньку назву: “Pieśni o najświętszej Maryi Pannie, które si soiewaj przed Jej Cudownym Obrazem, koronami Watykańskimi ukoronowanym od Ojca Ś, Benedykta XIII, w roku 1727 dnia 15 Sierpnia u W. W. OO. Dominikanow, na Świtey Gorze Różańcowey, nad miastem Podkamieniem Cetnerowskim. We Lwowie, w drukarni SSS. Trójcy. R.1752. У кінці збірника, як зазначив М.Возняк, опубліковано під № 6 з приміткою “o tejże Najświętszej Maryi Pannie, Rudkim textem od pewnego nabożnego złożona”. Тобто йдеться про знаменитий український духовний кант “Пречиста Діво, Мати Руського краю, на небесі і на землі тя величаю...” звернений до чудотворної ікони Богородиці у містечку Підкамені, що сусідить із Почаєвом. Але вчений, судячи з його посилання на примірник імператорської Публічної бібліотеки у Санкт-Петербурзі (тепер — Російська Національна бібліотека)²¹, не знав про наявність у фонді А.Петрушевича майже повного примірника цього рідкісного співаничка²².

Та все ж найбільшу цінність, окрім “Богогласника”, становить виявлений М.Возняком у фондах львівського народного дому невеличкий почаївський збірник духовних кантів, друкованих кирилицею. Його релігійно-мистецька цінність передусім полягає у тому, що це перший український одноглосо нотований збірник духовних кантів. На жаль, у ньому відсутній титульний аркуш, через що сьогодні неясно у якому точно році з'явилося це видання. Так сталося, що унікальний стародрук у наш час було помилково датовано 1762 роком²³. Підставою для цього послужила дата із зазначен-

ним 1762 р. на одній з двох гравюр цього видання, автором яких був Йосип Гочемський. Але 1762 роком стародрук датувати не можна, оскільки у його репертуарі наявний кант “Нині прославився, Почаївська скала...”, в якому розповідається про масову епідемію, що лютувала на Волині у 1770 р. Отже, час виходу збірничка ніяк не можна визначати 1762 роком. Втім, ще М.Возняк чітко вказував на це і пропонував датувати співаник орієнтовно 1772-1773 рр., оскільки у 1773 р. у Почаєві відбувалися урочистості з нагоди коронації місцевої чудотворної богородичної ікони, і видавці збірки могли розраховувати на особливий попит, адже з восьми кантів у ній — чотири оспівують згаданий знаменитий образ Діви Марії²⁴.

Джерелознавчі праці М.Возняка та вироблена ним методика, що покладена в основу його досліджень розшуканих збірок кантів, характеризується ретельністю публікації джерел. Окрім постатейного опрацювання репертуару збірок, їх всебічного кодиколого-палеографічного студювання, в джерелознавчих працях вченого завжди знаходимо й усю вичерпну інформацію про наявні у рукописних пам'ятках численні маргінальні записи. Вони особливо важливі для дослідників, адже такі додаткові тексти дають змогу шукати відповіді на різноманітні питання, пов'язані з часом створення кантів, встановлення в ряді випадків імен та прізвищ їх творців, з'ясування деяких питань, що стосуються соціокультурної значимості жанру тощо. Подаючи такий вичерпний та необхідний довідковий матеріал про той чи інший рукописний збірник, вчений, на жаль, не надто зважав на наявні у рукописних пам'ятках численні маргінальні записи. Вони особливо важливі для дослідників, адже такі додаткові тексти дають змогу шукати відповіді на різноманітні питання, пов'язані з часом створення кантів, встановлення в ряді випадків імен та прізвищ їх творців, з'ясування деяких питань, що стосуються соціокультурної значимості жанру тощо. Подаючи такий вичерпний та необхідний довідковий матеріал про той чи інший рукописний збірник, вчений, на жаль, не надто зважав на наявні в деяких рукописних збірниках нотні тексти²⁵. Єдине, на що він систематично звертав увагу, були так звані “тони”, тобто мелодії, на які розспівувалися ті поетичні тексти кантів, які були створені без супро-

воду. А, як відомо, таких текстів дуже багато, і явище це до кінця ще не досліджене, воно потребує співпраці музикознавців та фольклористів. Втім, це проблема не тільки українська. Навіть у Польщі, де дослідження надбань духовної барокової музично-поетичної лірики фактично не припинялося навіть за панування антирелігійної пропаганди, аналогічне питання вельми актуальне. Про це неодноразово писав у своїх працях визначний дослідник польської духовної пісні Болеслав Бартковський²⁶.

Зрозуміло, що М.Возняк керувався у своїй праці перш за все літературознавчими інтересами. Але духовний кант — це жанр музично-поетичний і вимагає адекватного всебічного, можна сказати, інтердисциплінарного та інтертекстуального дослідження. Однак такий літературоцентризм був вельми притаманний тогочасному вивченню жанру. І праці М.Возняка не становлять тут винятку. З огляду на це, у даній статті доцільно зробити хоча б побіжні необхідні доповнення, уточнення до опублікованих М.Возняком археографічних праць, що присвячені рукописним збірникам, серед яких кілька містять нотні тексти²⁷. Треба сказати, що у більшості цих збірок нотні тексти скопійовано з “Богогласника” і особливого інтересу не становлять. Проте один збірник, який у сучасній музикознавчій літературі помилково датується за М.Возняком кінцем XVIII ст., є ніщо інше як копія ще одного стародруку — вже згаданого співаника “пісні благоговійні” (Почаїв, 1806). Коли б вчений порівняв обидва збірники, які він, до речі, сам вперше ввів до наукового обігу²⁸, тоді б не датував рукопис кінцем XVIII — початку XIX ст., а вказав би на те, що приблизний час створення копії слід визначати щонайменше початком XIX ст. Серед маргінальних записів цього рукопису, що надійшов до бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка від вчителя А.Онищука з Івано-Франківщини, зафіксовано дату “1850” та ім'я “Василько”. Коли ж вести мову про репертуар “пісень благоговійних”, то слід відзначити, що опубліковані у збірнику музично-поетичні тексти створено приблизно у середині — другій половині XVIII ст. Сказане стосується як україномовних текстів збірника, так і польських духовних пісень, які теж увійшли до репертуару співаника.

З-поміж 48 українських духовних кантів “Пісень благоговійних” — вісім створені священиком Іваном Дроздовським з Тернопільщини. Прізвище автора задокументовано у акровіршах. На думку М.Возняка, “... велике число (8) акростихів Дроздовського промовляло би за тим, що він був впорядчиком збірки, або одним із діяльних укладчиків”²⁹ згаданого почаївського видання. Загалом же до сьогодні неясно, хто був упорядником (упорядниками — ?) “Богогласника”, його перевидань у Почаєві, збірника 1806 року. Хоча з висновком М.Возняка на користь І.Дроздовського є достатньо підстав погодитися, чого не можна сказати, коли редакторську роботу видання “Богогласника” приписують Юліану Добриловському. Сумнівався у його прямій причетності до видання почаївської антології і М.Возняк³⁰.

Внесок М.Возняка у випрацювання надійної джерелознавчої бази для дослідження духовного канта в Україні та барокової духовної поезії зокрема дуже великий. У даній статті неможливо охопити та всебічно проаналізувати весь доробок вченого із зазначеної проблематики. Ставилося інше завдання — дати оцінку його внескові у поглиблення джерелознавчої бази дослідження духовних кантів, запропонувати певні корективи до його висновків.

Сьогодні, за винятком його “Історії української літератури” (Львів, 1992), праці М.Возняка не перевидано. Свого часу авторів цієї статті доводилося вперше знайомитися з науковою спадщиною вченого у спецфонді Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка. Прикро, але у незалежній Україні інші основні його праці теж залишаються фактично “спецфондівськими” через обмежену кількість збережених екземплярів. А шкода, бо, приміром, його “Матеріали до історії української пісні і вірша” становлять неабияку наукову цінність і сьогодні. Тому цю унікальну фундаментальну розвідку вкрай необхідно перевидати з обов’язковими фаховими коментарями.

м. Дрогобич

1 Возняк М. Два співаники половини й третьої четвиртини XVIII ст. // Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка (далі — ЗНТШ). — Львів, 1922. — Т. 133. — С. 116.

2 Див. про це у розвідці В.Гнатюка “Угроруські духовні вірші” опублікованої у ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. 46. — С. 8-10.

3 Возняк М. Два співаники... — С. 119.

4 Опис співаника див.: Возняк М. З культурного життя України XVII-XVIII ст. // ЗНТШ. — Львів, 1912. — Т. 108. — С. 75-102; — Т. 109. — 1914. — С. 10-38.

5 Співаник, очевидно, на сьогодні втрачено. Немає його у бібліотеках Львова, Перемишля, Любліна, Кракова, Варшави. Близьку копію цього рукопису опубліковано. Див.: Невідомі духовні пісні Дмитра Левковського останньої чверті XVIII — поч. XIX ст. Публікація текстів, кодиколого-палеографічне опрацювання рукописного збірника Ю.Медведика // ЗНТШ, 1993. — Т. 226. — С. 223-237.

6 Возняк М. З культурного життя... — С. 21.

7 Мирович Н. Библиографическое и историко-литературное исследование о Богогласнике. — Вильна, 1876.

8 Возняк М. З культурного життя... — С. 75.

9 Возняк М. Матеріали... — С. 375.

10 Цього помилкового твердження дотримується ще й сьогодні польський вчений Веслав Вітковський. Див. його статтю: Uwagi o poezji Ukraińców i o Bohoglasnyku z r. 1790 // Zeszyty Naukowe KUL. — Lublin, 1982. — № 2-4. — С. 212.

11 Возняк М. Матеріали... — С. 278.

12 Щурат В. Із студій над почаївським Богогласником. — Львів, 1908. — С. 23-24.

13 Возняк М. Матеріали... — С. 382.

14 Возняк М. Два співаники... — С. 118-119.

15 Див.: Возняк М. Волинський співаник Стефана Білецького з 20-х — 30-х рр. XIX ст. — Львів, 1929. — 32 с.

16 Гординський Я. Кілька духовних пісень з рукописного збірника початку XIX ст. // Записки Чину Василя Великого. — Жовква, 1924. — Т. 1. — С. 38-55.

17 У архіві вченого, що належить тепер Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаніка НАН України (далі — ЛНБ) зберігається чернетка його праці, присвяченої цьому рукописові (арх. Возняка, № 76 (п. 23)).

18 Панькевич І. Новонайдені старинні світські пісні в підкарпатському пісеннику // Подкарпатская Русь. — Ужгород, 1934. — С. 47-62.

19 Возняк М. З культурного життя... — С. 67; Матеріали... — С. 363.

20 Стосовно деяких його бібліографічних знахідок сьогодні можна висловити певні застереження. Таке видання, як “Wzory Doskonalości...”, на думку польської дослідниці стародруків Марії Цубжицької-Леонарчик, у Супраслі не виходило. Див.: Katalog druków supraskich. — Warszawa, 1996.

21 Возняк М. З культурного життя... — С. 64; Матеріали... — С. 343-344.

22 ЛНБ, ф. АСП (77), № 259. Зберігається разом з рукописним “Житєм св. Никити” (1785 р.).

23 Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків виданих на Україні. — Львів, 1984. — Кн. 2. — Част. 1. (1701-1764). — С. 123.

24 Возняк М. Матеріали... — С. 351.

25 ЛНБ, арх. Возняка, № 34 (п. 13).

26 Bartkowski B. Polskie śpiewy religijne w żywej tradycji. Style i formy. — Krakow, 1987.

27 Мова йде про рукописні збірники фонду Наукового товариства ім. Шевченка №№ 165, 352, 356, 474, співаник середини XVIII ст. із колекції професора Чернівецького університету Омеляна Калужняцького.

28 Див.: Возняк М. Матеріали... — С. 89, 146-154; З культурного життя... — С. 69-73.

29 Возняк М. З культурного життя... — С. 73.

30 Возняк М. З поля української духовної вірші. — Жовква, 1925. — С. 4.